

ЗАКОНИК ЗА БИТОЉСКА СЕЉА ИЗ 1851

У периоду реформи у Отоманској држави, познатом под именом „Танзимат“, донет је 1851 један интересантан законски текст који је носио наслов: „Каноннаме за селата битолски, санки закон за чифлигарите и чифчиите, што сет под по'ела битолска“, што ће рећи „Законик за битолска села, то јест закон за чифлик-сајбије (1) и чивчије Битољског среза“. Он је био написан на битолском дијалекту а штаман у Солуну словима грчке азбуке. Тај законски текст објавио је др. Л. Милетич у часопису „Сборник за народни умотворенија, наука и книжнина“, књ. XV., Софија, 1898, стр. 356—389.

Овај исторископравни споменик, донет је пре познатог Лесковачког закона од 1860 и пре Саферске наредбе од 1859, који су такође на свој начин регулисали чифчиске односе, и он садржи веома интересантне податке о друштвено-економским и политичким приликама у Битољском срезу половином XIX века.

Ваља истаћи да је законик писан веома тешким стилем и да је често пута тешко ухватити мисао његових творца. Осим тога, употребљаване су многе речи из турског и персиског језика, а такође и речи битолског дијалекта које се више не срећу у данашњем говору, тако да је то нарочито отежавало његово прево-

(1) У тексту који је објавио др. Л. Милетич стоји „чифлигарите“, и то како у оном штампаном грчким словима, тако и у оном штампаном словима бугарске азбуке. Сам термин „чифлигар“ у македонском језику има иначе директно супротно од термина „чифлик-сајбија“. Док је чифлик-сајбија био припадник класе крупних земљопоседника — власника чифлика, дотле је чифлигар био припадник класе сељака-беземљаша и сеоских пролетера који је ступао са чифлик-сајбијом у одговарајући, чифлигарски аграрни однос ради обрађивања чифлика. У зависности од конкретне садржине тога односа, чифлигар се појављивао као исполција (чифчија, наполичар), кесимчија (закупац) или момок (пољопривредни радник) (о томе опширније в. Димитар Поп-Георгиев, „Право својине на чифлицима и чифлигарски правни односи у Прилепском срезу крајем XIX и почетком XX века“, Анали Правног факултета у Београду, бр. 2 за 1953). Код таквог стања ствари, непојмљиво је зашто је у наслову употребљен термин „чифлигарите“ поред термина „чифчиите“. Ово нарочито и због тога, што су у чл. V у коме се искључиво говори о односима на чифлицима, употребљени следећи термини: „чифлик-сајбија“ и „чифчија“, као и термин „чифликчија“ као синоним за „чифчија“, док термин „чифлигар“ није уопште употребљен. Такође нигде у Законику није било ни речи о осталим чифлигарима, о кесимчијама и момоцима, као и о њиховим односима са чифлик-сајбијама. — Све нас то наводи на закључак да је термин „чифлигарите“ на овом месту погрешно употребљен уместо термина „чифлик-сајбиите“. Ово поготову за то, што се у грчким текстовима среће не ретко за чифлик-сајбије термин „чифлигар“, па није искључено да је слово „к“ у том термину омашком замењено словом „г“, тако да је уместо „чифлигар“ испало „чифлигар“. Али, интересантно је такође и то да др. Л. Милетич, иначе добар познавалац ових ствари, није приметио ову омашку, јер термин „чифлигар“ као шири обухвата и термин „чифчије“ као ужи. Из тих разлога ми смо у наслову термин „чифлигари“ превели са „чифлик-сајбије“.

ђење. Но, код тога се настојало да буде дат његов смисао а да се уз то не оде у исувише слободан превод.

Заксник за битољска села регулише извесна веома осетљива питања из свакидашњег живота села у Битољском срезу половином XIX века. Због тога су његове одредбе од нарочите важности за упознавање тих прилика. Оне се односе на: сеоску самоуправу, сакупљање пореза, задуживање села, борбу против самовоље разних чиновника, односе на чифлицима, одређивање граница разних дажбина које су узимали владике и попови за обављање разних верских обреда, нормирање каматне стопе, забрану давања поклона, борбу против кршења одредаба тарифа кланаца, борбу против разбојништва и борбу против протурања лажних гласова.

Сеоска самоуправа. — Према одредбама Битољског законика, на челу села налазио се кмет. Уколико је село било насељено Турцима, они су бирали кмета који се звао већил, а уколико је било насељено хришћанима, они су бирали кмета који се звао коџабашија. Уколико је пак село било мешовито, Турци су посебно бирали већила, а хришћани посебно коџабашију.

Избор сеоског кмета вршио се, уколико сељаци нису били задовољни дотадашњим кмегом, крајем фебруара сваке године. Притом уколико се нису могли сложити једногласно око избора, био је изабран онај који је добио већину гласова присутних сељака.

После избора, обавештавана је скупштина среза о томе ко је изабран и он је добијао од среског начелника повељу да је изабран за већила односно коџабашију.

Сеоски кмет је, вероватно, имао и другу надлежност. Одредбе овога Законика говоре само о његовој надлежности око сакупљања пореза, задуживања села и борбе против извесних незаконитости о којима ће ниже бити речи.

Сеоски кмет је сакупљао одговарајуће државне порезе од сељака свог села. Притом, он није смео да узме више него што је прописано, а уколико би прекршио ову одредбу, излагао се одговорности.

О сакупљању пореза сеоски кмет био је дужан да поднесе рачун сељацима свога села, и уколико они нису били задовољни његовим радом, могли су му отказати поверење и изабрати другог.

Задуживање села као таквог није могло да се обави без знања и сагласности свих сељака и без одобрења среске скупштине. Па и тада се то могло обавити само ако је „велика нужда“ и ако не може да се прође без тога задуживања.

Поступак овога задуживања био је тачно одређен. Већил односно коџабашија морали су за то да добију одобрење од сељака, па је затим требало да оду са још неколико „разборитих људи“ из села и да изложе скупштини среза, као и износ новца којим мисле да задуже село. Они су могли да закључе уговор о зајму у име и за рачун села тек пошто су добили одобрење од скупштине

среза о томе. Најзад, кад дуг буде враћен, они су били дужни да обавесте о томе среску скупштину.

Уколико би већил односно коцабашија задужили село без знања и сагласности сељака и без одобрења среске скупштине, то задужење није обавезивало село, већ онога који је закључио дотични уговор о зајму.

Читав овај поступак око задуживања села имао је за циљ да сведе на минимум евентуалне злоупотребе и лакомислено задуживање села, што га је економски упропашћивало.

Односи између чифлик-сајбија и чифлигара. — У доба кад је донет овај Законик, плодно Битољско поље, Пелагонија, било је прекривено чифлицима. Чифлици су били крупни земљопоседи у рукама земљопоседника, чифлик-сајбија, а обрађивани од сељака беземљаша, чифлигара, који су могли бити закупци (кесимџије), напoличари (чифчије, испoлџије) и пољoпривредни радници (момoци). Овај Законик садржи одредбе само о односима чифлик-сајбија и чифчија (напoличара). Он одређује да чифлик-сајбије не могу да узимају од чифлигара-чифчија више него што је уобичајено. А у то доба било је уобичајено да чифчије дају половину приноса чифлик-сајбији. Законик је, такође, забрањивао чифлик-сајбијама да терају чифчије да им кулуче. Но, он је такође налагао чифчијама да савесно испуњавају своје обавезе према чифлик-сајбијама. За кршење ових његових одредаба, Законик је предвиђао за прекршиоца кривичну одговорност.

Борба против самовоље појединих чиновника. — За село је била права напаст појава да су разни чиновници, предузимачи и други који су одлазили у села ради обављања одговарајућих послова, хранили се, пили и становали, а нису плаћали оно што су потрошили, већ је то ишло на терет сељака. Због тога је Законик хтео да стави крај оваквој пракси и прописивао да се све што се на овај начин потроши, мора платити. Једино је обавезивао село да обезбеди стан тим људима уколико нема хана у селу и да им да воду за пиће.

Одређивање горње границе такси владика и попова за поједине верске обреде. — Изгледа да је грамзивост владика и попова дојадила не само становништву села већ и отоманској власти, јер су они узимали више него што је „било ред“ за одговарајуће обреде. Због тога је Законик забрањивао узимање такси већих од уобичајених и предвиђао одговорност владика и попова у случају да прекрше одредбе овога Законака о томе.

Нормирање каматне стопе. — Зеленашки капитал је у знатној мери високом каматном стопом и узимањем интереса на интерес упропашћивао сељака. Због тога је Законик максимирао каматну стопу на 8% годишње и забранио узимање интереса на интерес. Али, та забрана није била, као неке друге, обезбеђена и кривичном

одговорношћу прекршиоца ове одредбе Законика, већ само одбацивањем тужбе зеленаша који је тражио остварење судским путем плаћање камате веће од 8% годишње.

Забрана давања поклона државним чиновницима. — Пре доношење овога Законика била је укорењена пракса да се о Бајраму и Ускрсу дају поклони државним чиновницима. То је такође теретило сељаке, јер је новац потребан за куповину ових поклона био разрезиван на њих. Због тога је овај Законик забрањивао давање таквих поклона, а такође и поклона за добијање одобрења за венчање.

Борба против кршења одредаба тарифе кланаца. — За пролаз кроз кланац узимана је одговарајућа такса. За сваки кланац постојала је тарифа, која је тачно прописивала какве се таксе и од којих лица имају узимати за пролаз кроз кланац и која су лица ослобођена од тих такси. Сакупљање тих такси за поједине кланце било је издавано у закуп.

Закупници такса појединих кланаца често су кршили одредбе тарифе и наплаћивали веће таксе него што су прописане, а такође узимали и таксе од оних који су били ослобођени од давања њиховог. Због тога је Законик прописивао да онај који је на тај начин оштећен, пријави такав поступак закупца такса одговарајућим органима — претставницима општина, који су били дужни да обавесте о томе скупштину дотичног места да би она принудила закупца такса да врати оштећеноме износ који му је противправно одузет и да постави питање кривичне одговорности закупца такса кланаца.

Борба против разбојништва. — Разбојништво је било један од порока отоманске стварности који је већ крајем XVIII века узео огромне размере, нарочито у европским поседима Отоманске државе, па и у Македонији. Оно је нарочито цветало услед расула и анархије која је захватила Отоманску државу. Она је чинила напоре да учини крај томе, али без неког видног успеха до доба кад је донет овај Законик.

Овај Законик потврдио је постојање разбојништва и на подручју Битољског среза, па је прописивао одговарајуће мере за његово сузбијање. Он је пре свега предвиђао кривичну одговорност за разбојнике и њехове помагаче, нарочито јатаке. Он је такође обавезивао сељаке да пријаве разбојнике по могућности пре извршења кривичног дела, а у сваком случају после тога, уколико нису могли да спрече његово извршење. У противном, излагали су се кривичној одговорности као саучесници.

Борба против протурања лажних гласова. — У доба доношења овога Законика протурани су од стране појединих сељака гласови како је цар ослободио сељаке од давања извесних дажбина, но да те дажбине владике и коцабашије сакупљају на своју иницијативу.

Осим тога биле су у питању дажбине које су теретиле све сељаке осим сељака-Турака. Законик констатује да су ти гласови злонамерни и нетачни и позива сељаке да те дажбине ревносно дају. Закон такође прописује да се узимање у војску из редова хришћана има вршити посредством владика, а одређивање кандидата да буде жребом.

ЗАКОНИК

*за битољска села, то јест за чифлик-сајбије и чифчије
Битољског среза*

I. Крајем месеца фебруара сваке године сељаци свакога села и чифлика, турци и хришћани, да се сакупе, турци на оно место које нађу за згодно, а хришћани пред црквом и да прегледају рачун већила и коџабашије (2) у вези сакупљања пореза дотичног села и чифлика за протеклу годину, па ако нису задовољни са досадашњим већилом и коџабашијом и не желе они и надаље то да буду, нека изаберу и поставе сви заједно друге, о чему да обавесте скупштину њиховог среза знања ради и да узму од среског начелника повељу, а за ту повељу да не даду ни пару. Уколико не постоји једногласност око избора и постављања већила и коџабашије, онда нека буде онако како каже већина и кога већила и коџабашију хоће они који су у већини, нека тај буде постављен; но у служби тај већил и коџабашија увек добро нека пази и нека се стара о свему и нека скупља и предаје на време државној благајни среза све царске порезе његовог села и нека зна да ће бити кажњен од надлежних (органа) ако се огреши у служби.

II. Кад заврши година, већил и коџабашија дужни су да положе рачун пред свим сељацима, па ако у рачуну стоји и пише да је дато више новца него што је заведено у државној благајни као порез, тај вишак новца не само што не може да се разреже на село, већ већил или коџабашија који покуша противно царској наредби и овом законуку то да учини, одговараће кривично.

III. Већил и коџабашија не могу ни у ком случају да узму у зајам новац од некога у име и за рачун села, осим ако је нужда и нема другог излаза, па и тада уз знање и одобравање свих њихових сељака, а пошто већил и коџабашија са неколико разборитих (људи) из села оду у скупштину среза и изложе потребу и износ новца који хоће да позајме и пошто добију одобрење од скупштине, онда да позајме новац, а пошто на време врате дуг, да обавесте скупштину (о томе). Но ако неки већил и коџабашија позајме новац тајно без обавештења и знања сељака и без одобрења скупштине, тај новац ни у ком случају не могу да буду обвезани и принуђени да врате сељаци, а ни зајмодавац, ма ко он био, не мо-

(2) Реч „векил“ употребљена је на овом месту да би означила кмета турских села, а реч „коџабашија“ — да би означила кмета хришћанских села.

же (то) да захтева од села, а ако подигне тужбу против села, таква тужба неће бити уважена.

IV. Чиновници који су постављени за чување места и они који се шаљу другим пословима у села као владини људи, коњаници, изасланици, закупци пореза и војни лиферанти и њихови људи и други порезници, сви су дужни да плате што и колико потроше. А села су дужна да им даду само воде и да им обезбеде стан уколико у селу нема хана. А ако ови чиновници, лиферанти, порезници и други не поступају како им је наређено већ раде тако да не плаћају оно што потроше и чине зулуме и турским и хришћанским сељацима, тада прегставници општина или већил и коџабашија дотичног села о овим стварима да обавесте одмах скупштину среза.

V. Чифлик-сајбије не могу да узимају од жита и од сваког другог семена од њихових чифчија више него што је уобичајено да узимају, нити могу да терају њихове чивчије да им кулуче. С друге пак стране чифчије да дају чифлик-сајбијама део који им припада без приговора, подвале и свађе. Јер, уколико поступе супротно, одговараће кривично како чифлик-сајбије, тако и чифчије.

VI. Владике и попови не могу да узимају ни пару више него што је уобичајено за крштење, венчање и друго певање према њиховој вери, као и за друге хришћанске обреде. А ако покушају да узму нешто више од уобичајеног, биће одговорни и кажњени према њиховој кривици.

VII. Сељаци села и чифлика Битољског среза (Румелиске области) даваће осам од сто интереса годишње за узајмљени новац, био он много или мало, као и за онај који убудуће, уколико им се укаже потреба, узајме; интерес на интерес је забрањен, то јест интерес на интерес да се не узима; а ако неки лихвар подигне тужбу и затражи интерес већи од осам од сто годишње, ма ко био лихвар тужба да му се не уважи; једном речи, од осам од сто ни пара више да се не даје.

VIII. Пошто су у књигама неколико села били књижени и разрезани трошкови за поклоне који су учињени у дане Бајрама средским и општинским начелницима и другим чиновницима, као и за јагњад, јаја и слично дата у дане Ускрса, отсад су и ови и други слични (трошкови) забрањени. Због тога по селима да се не разрезају више такви трошкови. Јер, одговараће и ко даје и ко узима такве поклоне; забрањује се давање јагањаца и других поклона средским и општинским начелницима и другим чиновницима због тога што дају одобрења за венчање.

IX. Како смо сазнали, закупници прихода кланаца узимају таксу за пролаз од оних, од којих по тарифи не треба да узимају ништа, а од оних од којих треба да узимају, узимају више него што стоји у њиховој печатом овереној тарифи кланаца. Због тога су они ко-

јима ови закупници кланаца узму више него што прописује тарифа, дужни да обавесте претставнике општине села које је близу до тога места, пошто не могу да се врате с пута да би се жалили на надлежно место, а ови (претставници) су дужни да доставе ову неправду писмено или усмено скупштини тога места. И та скупштина учиниће оно што је потребно да узме натраг оно чиме је противно тарифи онај човек био оштећен, а закупци такса за пролаз преко кланаца да буду кажњени према одредбама Кривичног законика.

X. Као што смо сазнали, на неким местима и теснацима путева понекад људи бивају опљачкани и покрадени, то јест рђави људи турци и хришћани плјачкају новац и стоку (а то су већином они који неће правду нашег цара), због тога су предузете и друге нужне мере, смењен је и начелник Охрида, отстрањено је и неколико других начелника општина и на њихова места постављени су други достојнији и свима окружним и среским начелницима строго је наређено да се постарају да пронађу и похватају преступнике и рђаве људе, како би били кажњени кривично и како би били обештећени они који су страдали и да се прегледају и забране ове ствари на сваки праведан начин, како се не би убудуће дешавале, а све ово биће без сумње остварено под закриљем његовог величанства цара и господара нашег. Упоредо са овим и сељаци Битољске епархије (Румелиске области) скупа и сваки посебно, турци и хришћани, дужни су да обавесте владине чиновнике одмах кад год сазнају да рђави људи хоће да учине рђаво дело пре него што је оно учињено, а када они не могу да спрече и рђаво дело буде учињено, онда да доставе имена тих рђавих људи и ако знају место где су се они сакрили, да саопште владиним органима што знају и могу, како би ови рђави људи били похватани и како би били обештећени они који су оштећени, а сваки турчин и хришћанин да пази добро и да из неких обзира не обавести, да не обавештава рђаве људе и да их не крије у својој кући или на неком другом месту и да им не даје хлеб и да их не чува пре и после извршења рђавог дела. Јер отада, пошто државни органи ухвате ове рђаве људе, ако се обелодани да је ко и од грађана и сељака, турака и хришћана, учинио нешто од онога што је речено и сазнао а није обавестио благовремено, нека знају да ће и они бити кажњени кривично заједно са тим рђавим људима.

XI. Чули смо још да неки хришћани, не говорећи добро, кажу једноме и другоме да харачи и неке друге дажбине, које дају сви рајати осим турака, као (дажбина) на вино и неке друге, као да је цар опростио (ове дажбине) и као да владике и коџабашије без царске наредбе разрезају и сакупљају ове (дажбине) за свој рачун; и још да оне, које су захтеване од хришћана-нефера (3) за фабрику предива и за друге фабрике у Цариграду, не (захтева) цар, већ владике хоће да их даду. Због тога кажемо свима онима који тако го-

(3) Нефер — војник.

воре да је то лаж. Јер, како могу владике и коџабашије да учине то, зар је то мала (ствар) и зар се то неће сазнати и зар цар не пази да се не десе и други много мањи (пропусти) протигну његовој заповести? И ако су се ови поставили изнад царских заповести, зар то цар не би сазнао и не би брзо казнио оне, који би то учинили? Харачи су дажбина, која се давала и даје се од старине као и (дажбина) за вино.

Због тога је наш цар из велике доброте и милости одузео сакупљене порезе од сакупљача пореза који су мучили рају (4) приликом сакупљања и предао га православним, католичким и хахамским владикама у граду, а коџабашијама сваке народности у селу, како би сакупљање било што лакше и боље, а за то треба да захвале и да се моле за живот толико доброга цара и да плаћају порезе са великом ревношћу; наш цар такође захтева ради веће лакоће нефеери да се узимају посредством владика жребом. Због тога велика је наредба отсада надаље да се не говоре такве речи, јер се и ови варају и варају народ и погрешно га обавештавају. Отсада ко проноси такве речи, нека зна да ће одговарати кривично.

Битољ, 25 јул 1851, по Хиџри 1267.

Штампано у Солуну 2 августа 1851 (1267)

Д. Поп-Георгиев

(4) Раја је била класа зависног сељаштва отоманског тимарско-спахиског система. Њени припадници били су зависни сељаци како хришћанске, тако исто и муслиманске вере. Касније је тај термин употребљаван и да би означио припаднике покорених народа. Кад је почетком XIX века коначно пропао отомански тимарско-спахиски систем, нестала је и раја као класа зависних сељака. На овом месту израз „раја“ употребљен је више у смислу „поданик“.